

Over het verbeteren van mensen

Slotwoord tijdens de 25ste Opening van het Academisch Jaar van de Universiteit voor Humanistiek, uitgesproken op maandag 1 september 2014

Door Joep Dohmen

Dames en heren,

In de boekhandel liggen momenteel twee nieuwe boeken over het verbeteren van mensen. Het ene boek is *Betere mensen. Over gezondheid als keuze en koopwaar (2014)*, van Trudy Dehue. Daarnaast ligt het boek *Verbeter jezelf. Bouwstenen voor levenskunst en ethiek (2014)*, van de Leidse filosoof Rob Wiche. Een vluchtige blik zou allicht de indruk kunnen wekken dat het om hetzelfde soort boeken gaat, maar ze zijn radicaal verschillend. Het gaat om twee benaderingen van moderne levensstijlen.

Het boek van Dehue is, zoveel is intussen wel duidelijk, een kritisch betoog over de huidige gezondheids- en leefstijl-*politiek*, met name over de vele dubieuze manieren waarop vanwege overheid en wetenschap, gesteund door het bedrijfsleven, moderne individuen vandaag voor de kwaliteit van hun leven zelf verantwoordelijk worden gesteld.

Het boek van Wiche gaat niet over leefstijlpolitiek maar over leefstijl-*ethiek*. Het is een pleidooi voor de vormgeving van het eigen leven, waarbij Wiche afstand van de actuele humanistische levenskunst en de oproep aan mensen om zelf verantwoordelijkheid te nemen voor hun leven. Wiche is een conservatief die net als de Nijmeegse katholieke filosoof Paul van Tongeren pleit voor een terugkeer naar een neoklassieke deugdenmoraal.

Mijn korte betoog gaat over het verschil tussen leefstijl - politiek en leefstijl – ethiek. Ik wil een punt maken over zelfverantwoordelijkheid, omdat ik bang ben dat Trudy Dehue het kind met het badwater weggooit, en daarmee de conservatieven, die graag op hun manier de baas spelen over mensen, onbedoeld in de kaart speelt.

Maar eerst laat ik mijn waardering blijken voor het werk en ook voor dit nieuwe boek van Trudy Dehue. Ik heb haar vorige boek over de depressie-epidemie verslonden, en ook dit kritische boek, over de moderne leefstijlpolitiek, acht ik van groot belang.

Dehue heeft de moed om in het hol van de leeuw het beest bij de strot te grijpen. Ik herken dat. Toen ik zelf een jaar of vijftien geleden begon aan het ontwikkelen van een bestaansethiek, was dat een akelig eenzaam gebeuren. Hoewel er toen al een grote maatschappelijke vraag bestond naar levensvragen en brede vorming, bestond er bij mijn collegae ethici weinig tot geen belangstelling voor het ontwerpen van een kader voor persoonlijke moraal. Intussen is de levenskunst *booming* en zijn er tal van boeken over uiteenlopende visies op Bildung en morele vorming, denk aan auteurs als Bauman, Bieri, Nussbaum, Sloterdijk, Van Tongeren. De terugkeer van de Bildung is een feit. Aan de UvH

werkt inmiddels een hele groep wetenschappers onder leiding van Peter Derkx aan een bestaansethiek voor ouderen.

Misschien vergis ik me, maar ik heb sterk de indruk dat Trudy Dehue momenteel haar eenzame strijd voert. Het genre wetenskapskritiek kent opmerkelijk weinig representanten, terwijl je op dit gebied toch een goed gewapend leger kritische onderzoekers zou verwachten. Natuurlijk staat ook Dehue in een traditie, en wel die van de biopolitiek van Michel Foucault, van de kritische sociologie van Beck, Giddens en Nicolas Rose, of om dichter bij huis te blijven, van kritische sociologen als Harry Kunneman, Annemarie Mol, Dick Pels, Hans Radder en, jawel, van Evelien Tonkens. Als één ding uit het boek van Dehue duidelijk wordt, is het wel de voortdurende *overmacht* van het 'deskundologisch regime', om de titel van Kunnemans oratie uit 1990 te aan te halen. Dehues werk confirmeert het onderzoeksprogramma dat Kunneman 25 jaar geleden voor de UvH op de agenda zette: 'vermijden dat de praktische humanistiek zich ontwikkelt tot een nieuwe loot aan het deskundologisch regime'. Het blijft een interessante vraag vandaag waarom dit type wetenskapskritiek niet de aandacht krijgt die ze verdient, en daarom mogen we erg blij zijn met de komst van Evelien Tonkens naar de UvH.

Een goed boek is ook een boek dat emotioneert, en dat doet het boek van Dehue, bv waar ze spreekt over zinloos overheidsgeweld, over het onrecht jegens jongeren die het etiket 'autist' krijgen opgeplakt, en dan als wajonger maatschappelijk volstrekt kansloos worden. Of over de funeste invloed van een boek als *Wij zijn ons brein* van Dick Swaab. Dehue laat goed zien dat de gezondheidspolitiek erop uit is en er ook in slaagt om bij een aantal mensen een verantwoordelijkheidsgevoel voor hun eigen brein te ontwikkelen. Een knap staaltje medische biopolitiek, waardoor mensen de levensproblemen waarmee ze te kampen hebben, *zelf* definiëren in termen van een aandachtstoornis, waarvoor ze *zelf* verantwoordelijk zijn en die ze *zelf* moeten en ook graag willen oplossen. Een familielid van mij werd op 50-jarige leeftijd ontslagen als overbodig docent economie en na enkele jaren vergeefs werk zoeken medisch gediagnosticeerd als brengestoord adhd-er en autist. Dat was beroerd, maar het gaf hem ook rust: het lag tenminste niet aan hem.

Tussen haakjes: iedereen weet dat Swaab de vrije wil ontkent. Een paar jaar geleden zat ik naast hem bij een debat over euthanasie. Tot mijn stomme verbazing ontdekte ik dat hij deel uitmaakte van het comité *Uit vrije wil* dat een eigen vrije keuze voor het levenseinde voorstaat. Vanuit mijn professie heet deze stoornis 'een dubbele moraal'.

Ik deel Dehue's kritiek op de gevaren van een actuele gezondheids en leefstijlpolitiek. Ik deel uiteraard ook haar kritiek op de al te doorzichtige neoliberale politiek van het huidige kabinet om de burger meer verantwoordelijk te stellen, zonder daar de nodige middelen voor te leveren; zonder oog te hebben voor maatschappelijke ongelijkheid; en zonder erbarmen voor noodlottige pech die burgers ook kan treffen.

Tegelijk vind ik dat Dehue te weinig oog heeft voor de mogelijkheden van een hedendaagse levensstijl-ethiek, waardoor we de waarde van zelfverantwoordelijkheid dreigen kwijt te raken. Dat zou in mijn ogen funest zijn, en ik ben het eerder eens met bv. Martha Nussbaum als ze in haar pleidooi voor een humanistisch vormingsprogramma stelt:

“Welke (maatschappelijke, JDo) structuren zijn boosaardig? [...] Allereerst gedragen mensen zich slecht als ze niet *persoonlijk verantwoordelijk* worden gehouden.’ (*Niet voor de winst*, 67). Natuurlijk gaat het niet aan om mensen overal verantwoordelijk voor te houden, en het is ook gevaarlijk als de biopolitiek moderne individuen op de verkeerde manier tot verantwoordelijkheid disciplineert, maar dat ontslaat mensen nog niet van hun persoonlijke en maatschappelijke verantwoordelijkheid tout court. De levensstijl-ethiek zoekt de juiste uitweg uit deze impasse.

Inderdaad, er lijkt een onuitroeibare wens van mensen te bestaan om elkaar de maat te nemen en te willen verbeteren. Alleen al in Nederland lopen meer dan 60.000 professionele coaches rond, en dan laat ik de dominee en pastoor en de humanistische raadslieden nog buiten beschouwing. Net als Dehue deel ik de afkeer van een al te bemoeizuchtige verbeterzucht, daarom verzet ik me tegen de neo-conservatieve levenskunstmoraal die meent dat mensen niet op eigen benen kunnen staan en daarom hun eigen oriëntatie wil opleggen. Maar ik kies op goede gronden een andere strategie om het ideaal van het goede leven overeind te houden.

Al vanaf de vroege oudheid bestaat er een moraal van *zelfverbetering*. Bij Socrates ging dat over zelfkennis, bij Aristoteles over deugden, bij Epicurus over genot en bij de Stoa over aandacht. Zoals bekend heeft de late Michel Foucault een genuanceerd pleidooi voor zelfverbetering uitgewerkt in zijn bestansethiek. Daarin pleit hij voor een vrijheidspraktijk op basis van zelfzorg. Wie zijn late teksten goed lees ziet dat hij zijn kritiek op de bio-politiek niet verlaten heeft, maar wel dat hij juist op zoek is naar een leefstijl-ethiek op grond waarvan mensen beter in staat zijn om alle types onteigeningen en internalisering en internalisering waarover Dehue spreekt, te onderscheppen en tegen te gaan. Hoe kunnen we mensen in die zin verbeteren dat ze in staat en weerbaar genoeg zijn om hun eigen oriëntatie op het complexe laatmoderne leven te vinden?

Trudy Dehue is een uitgesproken fan van John Stuart Mill. Ik ook. Dat zegt iets over haar en over mij, waarschijnlijk dat wij beiden romantische zielen zijn. Mill verdedigde immers het creatieve, impulsieve individu dat zijn gang moet kunnen gaan om zichzelf te kunnen realiseren. Laat 1000 bloemen bloeien, is zijn moraal, en dat ziet Dehue wel zitten. De gangbare kritiek op Mill, die ik intussen deel, is tweeledig. 1. Er is geen enkele garantie dat iemand op basis van zijn impulsieve creativiteit zichzelf verbeteren zal. Dat is veel te romantisch en te optimistisch. 2. Bovendien hebben de linkse jongens aan deze universiteit: Douwe van Houten, Henk Manschot, Harry Kunneman en Wiel Veugelers, me indringend laten weten dat het vrije en creatieve individu van Mill zich heus niet zomaar iets aan

anderen gelegen zal laten liggen. En ik weet nu al zeker dat Evelien Tonkens er net zo over denken zal...

Daarom hebben we - naast een kritische wetenschapstheorie – ook een andere, minder vrijblijvende moraal nodig, nl. de bestaansethiek. Uitgangspunt van zo'n moraal is om mensen te leren eerst de speelruimte te bepalen waarin ze zich bevinden, en zich te verhouden tot de vele impliciete en expliciete normatieve claims. De bestaansethiek beoogt eigenlijk precies wat Dehue voorstaat: het bevorderen van de eigen oriëntatie op een pluralisme aan *kenwijzen* met het oog op een pluralisme aan *zijnswijzen*. Voor een samenleving van heel verschillende mensen zijn dan ook niet alleen verschillende kenwijzen, maar ook verschillende **vormingswijzen** nodig, opdat mensen authentiek zelfverantwoordelijk te kunnen zijn.

Ten slotte twee concrete voorbeelden. Aan het Centrum voor Humanistische vorming werken we aan een breed project om jongeren meer weerbaar te maken, bijvoorbeeld ten aanzien van het gebruik van internet. Jongeren zitten gemiddeld elke dag 5 à 6 uur op internet, meestal zonder idee van de sturingsmechanismen achter dit medium. Zij hebben dringend mediatraining nodig om te kunnen onderkennen wat ze eigenlijk aan het doen zijn.

Ander voorbeeld. Aan de UvH werken we aan een project over goed ouder worden (*Ageing well*). Het huidige onderzoeksveld in de gerontologie wordt gedomineerd door visies op beleid en op gezondheid. Dat leidt tot een bekrompen visie op wat het kan zijn om goed oud te worden. Neem de recente bestseller van de Leidse arts en geriater Rudi Westendorp: *Oud worden zonder het te zijn*. Zo'n titel gaat erin als koek, want dat moet wat zijn: oud worden maar niet heus. Deze ambitieuze arts, die volgens mij zelf een beetje bang is voor zijn oude dag, denkt graag vanuit de positieve psychologie. Je wordt goed ouder door gezond te bewegen, te netwerken en almaar nieuwe doelen te blijven stellen. In onze vakgroep proberen we daarentegen juist te laten zien dat ouder worden een veel breder en complexer proces is, waarin de ander (en vaak het ontbreken van de ander), tijd, tragiek en moraliteit ook meespelen. Trudy Dehue schrijft vooral over depressie en psychiatrie, maar er ligt ook nog een heel wetenschappelijk veld braak van positieve psychologen die mensen liefst verantwoordelijk willen stellen voor hun geluk. Gedisciplineerd worden tot ongeluk is beroerd. Maar verantwoordelijk gesteld worden voor je eigen geluk is misschien nog wel erger.

Dames en heren.

Volgens de positieve psychologie geeft de gemiddelde Nederlander een 8 aan zijn of haar leven. Ik zit al mijn hele leven tussen de 4 en de 6, en ik verdom het, met dank aan Trudy Dehue, om ervoor te zorgen dat het meer wordt!

Dank u wel.